

THE MOTIVE OF MADNESS IN WORLD LITERATURE

Ahmet Bihorac

International University of Novi Pazar, Novi Pazar, Republic of Serbia, ahmed.bihorac@uninp.edu.rs

Kemal Dzemic

International University of Novi Pazar, Novi Pazar, Republic of Serbia, kemal.dzemic@uninp.edu.rs

Abstract: The paper is based on the hypothesis that the motive of madness is very common in literary works starting from the literature of the old age to modern and postmodern literary production. Many famous world writers have worked on this motive in various literary epochs, genera and species. In antique comedy, man's insanity was portrayed in a witty, playful and humorous way, and the same poetic, approach to the treatment of this motive is also of later comedical works. In tragedy, madness is often the cause of starvation, but also the ability to get to know essential knowledge, truth and ideas. Sometimes madness is considered obsessive, sick, or just punishment. In Renaissance literature, this state of the human spirit is seen through the theory of human wonders, attributing melancholy to educated young men, and hysteria to young women. It was caused by disappointment, suffering, unrequited love or sin. In the focus of our research were found some of the world's renowned literary creators, moral psychologists, who along with each psychological portrait also offer ethical values that characterize character. The theme of this paper is the motive of madness in some literary works. This paper is an attempt to address the complex issues of insanity in world literature through literary research supported by psychology. The aim of the paper is to examine the presence of the motif of madness, its understanding and interpretation from the ancient Greek drama, through the literature of the Middle Ages, Renaissance, Classicism, Romanticism, Realism, to modern and postmodern literary traditions. The image of madness is given through various manifestations of character behavior, that it is authentic or irradiated, and through the comments of other heroes, eyewitnesses and interpreters.

Keywords: Shakespeare, Servantes, Chekhov, tragedy, madness, literature, psychology, psychoanalysis, mind.

MOTIV LUDILA U SVETSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Ahmet Bihorac

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, Republika Srbija, ahmed.bihorac@uninp.edu.rs,

Kemal Džemić

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, Republika Srbija, kemal.dzemic@uninp.edu.rs

Apstrakt: Rad je zasnovan na hipotezi da je motiv ludila veoma čest u književnim delima počev od književnosti starog veka pa sve do modernih i postmoderne literarne produkcije. Mnogi poznati svetskih piscu ovaj motiv obrađivali u različitim književnim epohama, rodovima i vrstama. U antičkoj komediji čovekovo ludilo je prikazivano na duhovit, razigran i šaljiv način, a isti poetički, pristup kada je obrada ovog motiva u pitanju, imamo i kasnijim komediografskim delima. U tragediji ludilo je često uzrok stradanja, ali i mogućnosti spoznaje bitnih saznanja, istina i ideja. Nekada je ludilo smatrano kao opsednutost, bolest ili pravedna kazna. U renesansnoj književnosti ovo stanje ljudskog duha posmatrano je kroz teoriju o ljudskim ćudima, pripisujući melanholiju obrazovanim mladićima, a histeriju mladim ženama. Nastalo razočaranjem, patnjom, neuzvraćenom ljubavlju ili sagrađenjem. U fokusu našeg istraživanja našli su neki od svetski priznatih književnih stvaralaca, moralnih psihologa, koji uz svaki psihološki portret nude i etičke vrednosti koje određuju karakter. Tema ovog rada je motiv ludila u nekim književnim delima. Ovaj rad je pokušaj da se složenim pitanjima ludila u svetskoj književnosti pozabavimo kroz književno istraživanje potpomognuto psihologijom. Cilj rada je razmatranje prisustva motiva ludila, njegovo razumevanje i tumačenje počev od starogrčkih drama, preko književnosti srednjeg veka, renesanse, klasicizma, romantizma, realizma, pa sve do moderne i postmoderne literarne tradicije. Slika ludila data je kroz različite manifestacije ponašanja likova, bilo da je autentično ili odglumljeno, te kroz komentare ostalih junaka, očevidaca i tumača.

Glavne reči: Šekspir, Servantes, Čehov, tragedije, ludilo, književnost, psihologija, psihoanaliza, um

1. UVOD

Mnogi su umetnici pokazivali neverovatno interesovanje za čoveka i ljudski um. Uvek ih je zanimala čovekova priroda. Ta zagonetka je navela autore da ozbiljno proniknu u polje ljudske psihologije. Prodiranje u ljudsku dušu nametnulo je mnoge motive. Motiv ludila u svetskoj književnosti je veoma čest. Naravno, neophodno je razlikovati motiv ludila i motiv lude. Ludilo predstavlja duševno stanje likova koje prethodi zapletu drame. Prikazani događaji su ili prouzrokovani nečijim ludilom ili je ludilo samo prouzrokovalo događaje, uglavnom tragične. Sa druge strane, motiv lude prikazan kroz likove dvorske lude ili klovna, je bezazleniji, veseliji. Lik lude, zapravo mudre lude, je karakterističan za komediju, ali i tragediju gde njegova pojava unosi određenu notu vedrine, ali može nagovestiti i tragične elemente. Brojni književnici su se sakrivali iza svog lika, dobijajući mogućnost da iskažu svoj stav, bez neophodne cenzure. Luda ne može biti prozvana za svoje reči jer se podrazumeva da ona priča besmislice. Karakteristika Šekspirovih drama je da su neke od najoštrijih kritika sakrivene upravo iza tih maski. Pojava lude najavljuje karnevalsku atmosferu. Mihail Bahtin kaže da je karneval specifičan praznik, gde se stavljaju maske i okreću uloge. Karneval je kao recidiv transponovan u književnu umetnost preko dva žanra: jednog – prvo filozofskog, Sokratovskog dijaloga, i drugog – menipske satire ili menipeje⁸². U vreme karnevala sve je dozvoljeno, čak i situacije gde masa kritikuje i ismeva plemstvo. Dvorske lude uvek donose karnevalsku atmosferu, a isto važi i van karnevalskog vremena kad su one u pitanju.

2. LUDILO ANTIČKIH JUNAKA

Najpoznatiji primer je Odisej, koji je glumeći ludilo pokušao da izbegne odlazak u rat, dok je kod Šekspira odglumljena ludost svojstvena Hamletu. Luda je protiv svoje volje, proglašavana neuračunljivom i služila je isključivo za zabavu plemstva. Ta maska joj je omogućivala da izgovara istine koje niko drugi nije smeo. Uloga lude kod Šekspira je uglavnom dodeljena mudrom seljaku, ili običnom čoveku koji svojom visprenošću nadmudruje one na višem položaju. Još su se u antičkim vremenima koristili postupkom glumljenja ludila u nekim od najvećih dela. U Bonu je 1830. godine objavljena prva istorijska studije ludila⁸³. To je bio pokušaj pseudo-medicinske disertacije istraživača Tomea. Urađena je na materijalu prikupljenom iz grčke književnosti. Jedna petina cele disertacije posvećena je diskusiji o primatu ludila u drevnoj kulturi. Tome, na osnovu ludila kao teme u grčkoj književnosti, smatra da je ono bilo daleko prisutnije među ljudima nego što se smatralo. Mišljenje zasniva na činjenici da u grčkoj književnosti ima mnogo slučajeva glumljenog ludila, ukazujući na mogućnost pribavljanja neke koristi od tvrdnji o ludilu. Predstavljajući klasifikaciju vrsta ludila, priznatih od grčkih lekara (melanholija, manija, amencija), navodi sopstveno mišljenje, da je melanholija bila češća i od manije i od amencije⁸⁴. U svom tekstu pominje legende o Dionisu koga je do ludila dovela Hera iz osвете prema Zevsu. Navodeći, takođe, i primere Kleomena i Apolodra, uz nekoliko slučajeva glumljenog ludila. Ludilo se često povezuje sa gubljenjem identiteta, odnosno sukobom sa jednim aspektom sebe⁸⁵. Za ovakva stanja se vezuju brojna verovanja. Na britanskim ostrvima u Indijskom okeanu veruju da spavanje pod mesečinom nosi rizik od ludila. Postoje dokazi o verovanju starih Grka da godišnje doba utiče na pojavu ludila. U našoj književnosti se kroz Seleničev roman *Malajsko ludilo* asocira na motiv ludila gde se nasumično napadaju prolaznici. Kritičari, dobri poznavaoци psihoanalize, pišu da su stari Grci sa velikom preciznošću prikazivali ludilo. Ako bismo uzroke ludila mogli svesti na jednu rečenicu, ona bi glasila: Ludilo proističe iz sukoba. Vrlo je verovatno da su ludaci bili deo ljudi koje je društvo odbacilo. Ne znamo koliko je bilo Šekspirovo znanje o njima, ali njegov Tom u *Liru* je veoma sličan Homerovim ludim prošnjacima. Kod Homera nismo primetili opise poludelih junaka i samog ludila, iako su mu brojni mitovi o tome morali biti poznati. Verovatno je smatrao neprimerenim da to uvrsti u svoje stihove. U mnogim delima grčke i rimske književnosti nailazimo na opise straha u prisustvu nasilnih ludaka: Trifiodor, na primer, opisuje Kasandrino zatočeništvo, koja nije bila samo luda, već je i uznemiravala Trojance. Herodot piše da je ludi Kleomen uhvaćen u kvrge.

3. LUDILO U DELIMA SVETSKE KNJIŽEVNOSTI

Možda je najpoznatija luda iz Šekspirovih dela ona iz drame *Kralj Lir*, na prvi pogled, marginalni lik, ali bez čijeg prisustva bi drama imala posve drugačiji oblik. Interesantno da jedino luda ima pravo da kritikuje kralja, naziva ga budalastim i komentariše njegove odluke. Ona govori u zagonetkama i paradoksima, koristeći se biblijskim

⁸² Vidi detaljnije u: Bahtin 2000, 104–116.

⁸³ Vaughan, Agnes Carr, *Madness in Greek thought and Custom*, str. 5.

⁸⁴ SIMON, Bennett, 2001, „Hamlet and Trauma Doctors: an Essay at Interpretation“, *American Imago*, Vol. 58, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, str. 115.

⁸⁵ Vaughan, *ibid*, str. 27.

travestijama i srednjovekovnim parabolama. Luda je komentator drame, verni prijatelj kralja Lira koji ga prati u stopu.

U *Hamletu* grobari imaju ulogu sličnu budalama. Oni kroz zagonetke i međusobni razgovor iznose neke osnovne ideje i teme drame razgovarajući o Ofelijinom samoubistvu (da li je ona skočila u vodu ili je voda skočila na nju), ravnodušnosti prema smrti, i pričajući o uništavanju moralnih vrednosti i slično. U komediji *Kako vam drago* lik lude demistifikuje ludost, ali to čini na komičan način. Takođe, tokom drame komentariše druge likove i pomaže boljem razumevanju iste. U ovoj drami pronalazimo i čuvenu rečenicu: „Lud misli da je pametan, a pametan čovek zna i sam da je lud“. Šekspirova drama, *Hamlet*, nam takođe nudi temu ludila. Nakon pojavljivanja očevog duha Hamlet otkriva da mu je otac ubijen. Ostaje preneražen i upada u stanje psihičke napetosti koja ga navodi na polumahnito ponašanje. Od tog trenutka skoro do kraja drame nam Šekspir pokazuje jasno šta je od Hamletovog ludila pretvaranje, a šta je njegovo neobično ponašanje izazvano psihičkom opterećenošću. Gluma ludila je ovde data u svrhu razotrikavanja zločina koji je njegov stric izvršio nad njegovim ocem, i tu se daje još jedna funkcija ludila u književnosti, da se ludilo može koristiti kao izgovor za neku radnju, odnosno, da se ludilom junak kamuflira da bi ostvario svoje planove. Da Hamlet zbog svoje psihičke rastrojenosti nije daleko od ludila, to je vrlo verovatno i to što je on to ludilo simulirao, je veliki njegov strah da se suoči sa stvarnošću i da prihvati da mu je stric ubio oca, da mu je majka u stričevom krevetu, da ga Ofelija izdaje. To ludilo njega i dovodi do tragičnog kraja. On je, stoga, sasvim podoban da bude tragičan lik, što, bar u Šekspirovoj praksi, nije slučaj s ludom osobom. I, najzad, Hamletovo stanje nije tako da se zdrav um ne može dovoljno uživeti u njega⁸⁶. Među klasicima svetske književnosti, valja pomenuti veleumnog idalgua don Kihota od Manče Migela de Servantesa, iz sedamnaestog veka. Za njega se vezuje jedan poznati paradoks: da je on još uvek istovremeno i jedna od najčitanijih knjiga evropske baštine, a istovremeno, uz svu popularnost i omiljenost, i dalje slovi kao jedan od najtežih tekstova za tumačenje. Pomenućemo jedan od najznačajnijih radova u poslednjih pola veka kod nas, često preštampan esej *Tragična luda*, autora Sretena Marića, pisan kao razuđeni komentar i polemika sa dotadašnjim opštim mestima donkihotskih analiza, kao i veoma preglednu *Knjigu o Servantesu* Ljiljane Pavlović Samurović. Ludilo Don Kihotovo je tumačeno kroz istoriju na različite načine. Kao suština priče o čoveku koji gubi razum zbog prekomernog uživanja u viteškim romanima poistovećujući se sa fikcionim junacima. Određena interdisciplinarna istraživanja dala su slične rezultate; u Španiji XVI i XVII veka, istorija medicine zaista je zabeležila slučajeve „viteškog ludila“, o čemu je pisala Martina Bižar: „Posebno česta vrsta manije u književnom delu je viteško ludilo; njegova rasprostranjenost u XVI i XVII veku odgovara zakasnelom uvođenju feudalnog sistema na Iberijsko poluostrvo. Ovaj tip ludaka, odgojen na viteškim romanima, željan slave i počasti, u tolikoj meri je impresioniran delima i postupcima svojih junaka da se poistovećuje sa njima u pravom prenošenju ličnosti“⁸⁷. Naravno, brojnija su simbolička tumačenja Kihotove ludosti: ono se najčešće shvata kao posebno raspoloženje i ekstremni idealizam koji objedinjuje značenje frazeološkog izraza „borbe sa vetrenjačama“ ili „donkihotijade“. Tačnije, reč je o razumevanju Kihotove ludosti i odlučnosti borbe za plemenite i uzvišene, ali neostvarive ciljeve. Jednu od interpretacija koje su imale izuzetno širok odjek, iz ugla istorije romana i dijaloga književnih žanrova izložio je Mihail Bahtin. Govoreći o ovom romanu Bahtin smatra da se likom lude oneobičavaju, književni, i društveni sistem datog vremena, čineći sredstvo polemičke konfrontacije sa autoritetima – sa ovestalim žanrovima, književnim interpretacijama sveta, prevaziđenim formama, ali i sa društvenom hijerarhijom. „U kolevcu evropskog romana novijeg vremena prvi su se našli obešenjak, šaljivčina i luda i ostavili su u njegovim pelenama svoju kapu sa zvečkama“⁸⁸. Ovom krugu autora pripada i holandski sveštenik Erazmo Roterdamski koji je 1509. godine u povratku iz Italije zamislio svoj „religiozni pamflet“ pod nazivom *Pohvala ludosti*, kao ironičnu reakciju na lično razočarenje hrišćanskim Rimom, „na viđenje jednog likujućeg papstva i beživotne crkve“⁸⁹, a napisao ga je za svega nekoliko dana u Londonu, dok je bio kod svog prijatelja Tomasa Mora, kojem je delo i posvetio. „Ma šta pisac govorio u svome predgovoru, to je satirički govor napisan u jednom dahu, pun žaoka, a katkad i surov. To je takođe i lirski govor koji slavi mudru ludost jednog autentičnog hrišćanstva. Jedini lik tog neobičnog sastava je sveprisutna i svakidašnja Ludost, zahvaljujući glupostima njenih bezbrojnih učenika. (. . .) Najpoznatija i najtajanstvenija od svih Erazmovih knjiga postavlja na scenu Ludost i svet,

⁸⁶ Kostić, Veselin, 1992, „*Hamlet Vilijama Šekspira*“, Beograd.

⁸⁷ Ljiljana, Pavlović, Samurović, 1989, *Knjiga o Servantesu*, Beograd: Naučna KDM, str. 106.

⁸⁸ Mihael Bahtin, *O romanu*, Beograd: Nolit,

⁸⁹ L. Alken, 1994, *Erazmo među nama*, Prevod sa francuskog Miodrag Radović, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 95.

svoje pozorište⁹⁰. Komentarišući Erazmovo majstorstvo dvosmislenosti, Štefan Cvajg zaključuje da je *Pohvala*: „ispod svoje pokladne maske, bila jedna od najopasnijih knjiga svog vremena“, ističući da ovaj autor „kao humanist, nije sanjao o pobuni protiv Crkve, već o reflorescenciji, renesansi hrišćanske ideje vraćanjem na njenu nekadašnju nazarensku čistoću“⁹¹. Valja se osvrnuti na Erazmovo viđenje društva kad nakon oštire satire prepoznatljivih društvenih mana, u finalnim redovima svog teksta piše: „Bog je odlučio da pomoću ludosti sačuva svet, jer ga mudrošću nije mogao obnoviti“⁹². Interesantno je viđenje ludila u svetskoj književnosti gde se nameće pitanje razlike između ova dva ludila. Hamlet glumeći ludilo dolazi do istine. Don Kihot je zaista lud, dok je njegov verni sluga Sančo Pansa budalast. Ono što ne primećuje ludak, Don Kihot, primećuje budala, Sančo Pansa. U srednjem veku se mislilo da su psihički obobile zaposeli demoni. Ova ideja je bila prisutna i u Šekspirovo doba, iako su joj se lekari suprotstavljali. Šekspirovi savremenici smatrali su da ludilo izaziva đavo. Prizivan je Sveti Vid, koristili su se vradžbinama i nosile su se amajlice... Recimo, Ser Teodor Majens, lekar tri engleska vladara, verovao je u natprirodne sile u lečenju ove i drugih bolesti. Jedan od najčešćih načina lečenja u Šekspirovo vreme bilo je bičevanje... Takav način lečenja srećemo i u ruskoj književnosti. U svojim delima Čehov govori o novim, „smelim, snažnim metodama borbe“, o tome da treba „prevrnuti život“, o potrebi čoveka za punom slobodom od svakog zla, nasilja i neravnopravnosti; Čehov govori o dostojanstvu čoveka⁹³. Vec na početku pripovetke vidimo kakvo je to mesto na kome su smešteni umobolnici. Mesto je u bolničkom dvorištu, to je jedna kućica zarasla u čkalj, koprivu i konoplju. Nikita, čuvar umobolnika, opisan je kao priprost i glup čovek koji tuče zarobljenike jer misli da bez toga ne bi bilo reda u paviljonu. U paviljonu srećemo galeriju bolesnika. Čehov ih predstavlja čitaocu sa svim njihovim vrlinama i manama. Suočava nas sa njihovim ponašanjem, statusom i sudbinom u gradu i u paviljonu „Po njegovom govoru odmah ćete u njemu prepoznati i ludaka i čovek.“⁹⁴ Lekar, Andrej Jefimič Ragin, tek iz razgovora sa pacijentom Ivanom Dmitričem saznaje veliku istinu: „Da, ja sam bolestan, ali desetine, stotine ludaka šetaju u slobodi, jer vaše neznanje nije kadro da razlikuje bolesne od zdravih. Zar ja i ovi nesrećnici tu moramo sedeti umesto njih, kao žrtveni jarci? Vi, vaš pomoćnik, nadzornik i sav vaš bolnički ološ – svi ste vi u moralnom pogledu daleko ispod svakog od nas, pa zasto smo onda mi ovde zatvoreni, a ne vi? Gde je tu logika“⁹⁵. Iz ovih reči vidimo kako jedan ludak ume govoriti bolje od deset zdravih ljudi, kako je svestan svega što se dešava. Jasno uočavamo tanku granicu između ludih i zdravih, da su u pitanju samo nijanse. Pred nama je motiv koji je prisutan i u Abdagićevom Feniksu. U ovom svom delu Čehov nam je na malo prostora dao veliku istinu; malu razliku između pameti i ludila, iluzije i života, i to da vlast može svakoga koga poželi nepravedno zatvoriti i osuditi, samo ako joj vlasti zasmeta.

4. OD STERIJE DO IBRIŠIMOVIĆA

U književnosti nastaloj na jugoslovenskom prostoru, takođe, nailazimo na motiv ludila. Sterija peva o Aleksi, koji je sišao s uma. Na veoma lep način nas putem pesme vodi kroz sve ono što je Aleksa mogao i što je trebao ba prođe da je bio zdrav. Pesa je prožeta pesnikovim emocijama prema Aleksi prateći njegovo egzistiranje u svetu. Sterija prvo navodi silu uma, i osećanja koja čoveka prave čovekom, a na šta mi i danas često zaboravljamo. „Sudbina svakog pojedinca skopčana je sa stalnom i neizbežnom bedom i samo onaj ko izgubi razum može izbeći sve nevolje što snalaze čoveka u svetu i spokojno proživeti svoj vek“⁹⁶.

Kod Andrića upoznajemo Ćorkana, sina Ciganke i nekog askera Anadolca, većitog slugu i pomalo budalu cele kasabe. Niske pameti, a sav od damara, postaje predmet opšte sprdnje. U sceni sveopšte pijanke narator posvećuje naročitu pažnju dočaravanju uzburkane psihologije mase. I ovde vlasti oglobe najviđenije ljude a Ćorkan jedini biva zadržan u pritvoru gde ga do besvesti izbatina Ibrahim Čauš. Osam dana dolazi sebi, a osmog dana prolazi kroz čaršiju kao onaj koga svi poznaju i koji nikada ne stari, kao vesela budala kojoj je „vazda Bajram“. U *Prokletoj avliji* je prikazana galerija raznih zatvorenika: od pijanica koje zaborave da plate račun u kafani i sirotinje koja krade i vara da bi preživela, pa sve do krupnih lopova i ubica. Među njima iskrsavaju sukobi i prisutno je ludilo. Kroz roman *Nečista krv* govori se o propadanju jedne hadžijske porodice. Postaju izopačeni i degenerisani. U porodici se rađa puno umobolnih, uzetih. Iz takve porodice potiču efendi Mita, a potom i njegova kćer Sofka. Nečista krv je

⁹⁰ Isto, str. 100.

⁹¹ Š. Cvajg, Magelan, 1983, Erazmo Roterdamski, Beograd: Rad, str. 140.

⁹² E. Roterdamski, navedeno delo, str. 11.

⁹³ Babović M, Božović Z, Pospelov N, 1971, Ruska književnost 19. veka, Универзитет; „Научна књига“.

⁹⁴ Čehov A. P., 2003, „Izabrane priče“, Gramatik, str. 153.

⁹⁵ Čehov A. P., 2003, „Izabrane priče“, Gramatik, str. 171.

⁹⁶ Deretić, Jovan, 2007, Istorija srpske književnosti, Zrenjanin: SEZAM BOOK, d. o. o., str. 618.

potpuno ovladala njome. A kad bi zavladao unutrašnje ludilo u njoj, onda bi zvala sebi sluge koje su morale uvek biti gluvoneme. Jedan od oblika ispoljavanja nečiste krvi kod predaka je umobolnost. Ali, u svemu ovome ima i nešto što je samo privid „nečiste krvi“, samo nalik na „nečistu krv“. Tu se u prvom redu misli na psihička „mutna“ stanja i njena ponašanja u mladosti, koja su u tim godinama i normalna, kao što su sanjarenje o mladiću, čulnost, obuzetost ljubavlju, snaga erosa koja ispunjava biće.

Delo Nedzada Ibrišimovica je strukturirano na opservaciji jednog od likova u *Ugursuzu*, gdje se prozor u svet romana otvara kroz svest maloumnika Muzafera. U *Ugursuzu* on identifikuje samo sočivo vidjenja, oslobodjeno svake više instance psihičkog nadzora, a bistra, i ograničena svest Muzaferova obuhvata svet i predočava ga u elementarnim razmerima, dok njegovo „prodorno oko“ ulazi u trag najskrovitijim tajnama njegovog oca Ihtara i ljudi s kojima je on u kontaktu. Ibrišimovićev Muzafer krije se iza „ograničene svijesti“. U *Ugursuzu* istorijsko opadanje i propadanje zajednice sagledani su u perspektivi maloumnika, kroz metaforičko-simboličku predstavu drame njegove potrage za tajnom porekla i njegova pokušaja ozdravljenja koji kroz obrnuto ogledalo prati raspad i propast porodice za koju je vezan.

Govoreći o književnoj ostavština Muhameda Abdagića koju čini ogromno literarno, kulturno i historiografsko blago, Kemal Dzemić navodi roman *Feniks*, tvrdeći da je Abdagić ovaj roman smatrao svojim životnim i najboljim književnim djelom. U njegovom delu vidljivi su uticaji Dostojevskog koga je Abdagić rado čitao i proučavao, Prusta, Džojse, Selimovića, kao i Frojdove Psihoanalize. Melanholični učenici Šaćir je duhovni sabrat Čamil efendije koga takođe proganjaju zbog učenosti i zanimanja za knjige. Jedini izlaz za Šaćira, je bekstvo iz stvarnosti u zamišljeni idealni svet učenosti. Zatočeni duh pisca Šaćira tone u misticizam zaumnog stanja čovekovog bitisanja, gde nastoji da prodre u dubine skrivenih, lišenih razuma, tajnstvenih predela čovekove egzistencije⁹⁷.

5. ZAKLJUČAK

Razmatrajući i analizirajući navedena dela i autore kao zaključak možemo istaći da su svi autori pravili razliku između idiota i ludaka. Zajednička konstatacija je da ovim drugima ne nedostaje sposobnost rasuđivanja, ali su im neke ideje veoma pogrešne i zamenjuju ih za istinu.

Kada je Šekspir prikazivao mentalno poremećene likove, dao bi prvo njihovo okruženje prikazujući potencijalne uzroke bolesti, zatim bi usledilo ludilo kao prirodan rezultat toga što je prethodilo. Kombinacija mentalnog sklopa junaka i okolnosti u kojima su se nalazili, zaslužni su za gubitak razuma kod nekih likova. To dokazuje da je psihoanaliza dublje prodrla i analizirala uticaj prošlosti, podsvesti i libida na psihička stanja. S tim u vezi u svetskoj književnosti možemo, hronološki registrovati, imenovati i analizirati neke odnose i obrasce ponašanja pojedinih književnih likova, ali i samih pisaca, sa sindromom ludila. Navešćemo da je Seneka zabeležio Aristotelove reči: *Nijedan veliki genije nije bio bez primesa ludila*⁹⁸. Možda nas zato toliko fasciniraju svi pomenuti junaci skloni mentalnom poremećaju, jer su isto tako skloni i velikim idejama i velikim delima.

U našim književnostima ima više autora i dela koji se bave ovom tematikom, ali zbog tehničkih razloga, samo smo izneli neka svoja naučna gledišta nadajući se da će naš rad biti podstrek drugim istraživačima da se studioznije pozabave motivom ludila u svetu književnoumetničkog dela.

LITERATURA

- [1] Bahtin, M., (1989), *O romanu*, Beograd: Nolit.
- [2] Bahtin, M., (2000), *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd.
- [3] Babović, M., Božović, Z., Pospelov, N., (1971), *Ruska književnost 19. veka*, Универзитет; „Научна књига“.
- [4] Bennett, S., (2001), „*Hamlet and Trauma Doctors: an Essay at Interpretation*“, American Imago, Vol. 58, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- [5] Cvajg, Š., (1983), *Magelan, Erazmo Roterdamski*, Beograd: Rad.
- [6] Čehov, A. P., (2003), „Izabrane priče“, Gramatik.
- [7] Deretić, J., (2007), *Istorija srpske književnosti*, Zrenjanin: SEZAM BOOK, d. o. o.,
- [8] Dzemić, K., (2017), *Arhetip sukobljene braće u romanu Feniks Muhameda Abdagića*: Skoplje. časopis Knowledge.
- [9] Kostić, V., (1992), „Hamlet Vilijema Šekspira“, Beograd.

⁹⁷ Kemal, Dzemić, 2017, Arhetip sukobljene braće u romanu Feniks Muhameda Abdagića, Skoplje: „Časopis Knowledge“, str. 124.

⁹⁸ Rentoul Reed, Jr, Robert, *Bedlam on the Jacobean Stage*, str. 346-347

- [10] Alken, L., (1994), Erazmo među nama, Prevod sa francuskog Miodrag Radović, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- [11] Pavlović, Lj. Samurović, (2004), Knjiga o Servantesu. Beograd: Naučna KMD.
- [12] REED, Robert Rentoul, 1953, Bedlam on the Jacobean Stage, Shakespeare Quarterly, Vol. 4, No. 3, Washington: Folger Shakespeare Library.
- [13] Roterdamski, Erazmo, (1984), Pohvala ludosti, Beograd: Rad.
- [14] Vaughan, A., Garr, Madness in Greek Thought and Custom, University of Michigan, Baltimore, H. Furst Company.